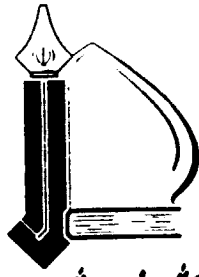
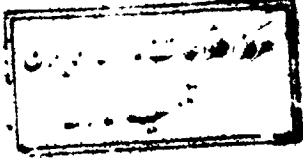

۲۵۷۱۸

دانشگاه فرزانگی شهید

دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر شریعتی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد

زبان و ادبیات عرب

عنوان:

اوضاع ادبی صدر اسلام

تألیف:

دکتر محمد عبدالمنعم خفاجی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر عباس عرب

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر علی منتظمی

ترجمه و تحقیق:

رضامحی الدین

۱۳۷۷

۲۵۷۱۸

تقدیر و تشکر

بدینوسیله از راهنماییهای آگاهانه و گرانمایه استاد بزرگوار
جناب آقای دکتر عباس عرب که با سعه صدر و
تجربههای ارزشمند خویش در تمام مراحل این کار مریاری
دادند، صمیمانه قدردانی می‌کنم.

و از استادگرامی **جناب آقای دکتر علی منتظمی** و دیگر
اساتید محترم گروه عربی نیز کمال تشکر را دارم.

تقدیم به :

**آستان ملکوتی ثامن الضجج
علی بن موسی الرضا (ع)**

و تقدیم به

همسر مهربان و فداکارم که با بدوش کشیدن
مشکلات زندگی بهترین مشوق دوران
تحصیلم بودند.

و

فرزندم «زهرا» که نگاه خسته او حاکی از رنج و فراقی
است که بر اثر تحصیل اینجانب متحمل شده است.

دانشگاه ادبیات و علوم انسانی

شماره ۶

تاریخ ۱۳۸۷/۸/۱۸

پیوست

باسمه تعالی

صورت جلسه پایان نامه کارشناسی ارشد
(زبان و ادبیات عربی)

طبق دعوت نامه قبلی دوره‌های تخصصی زبان و ادبیات عرب و به موجب

امضاء کنندگان زیر ، هیأت داوران پایان نامه تحصیلی آقای **رضا محسنی الدین** دانشجوی دوره فوق لیسانس زبان و ادبیات عربی از ساعت ۳ بعد از ظهر روز **شنبه ۱۸/۸/۸۷** در دانشکده ادبیات حضور یافتند .

موضوع رساله دانشجوی مزبور " **اوضاع ادب صدر اسلام** " بود. جلسه باقرات آیاتی از کلام ... مجید آغاز شد و با توضیحاتی در مورد رساله و مندرجات آن از سوی استاد راهنما - ادامه یافت، آنگاه آقای: **رضا محسنی الدین** خطابه دفاعیه خود را قرائت کردند و در باب شیوه کار و محتوای رساله مطالبی بیان داشتند ، سپس پرسشهای هیأت داوران آغاز شد و بعد آقای : **رضا محسنی الدین** به دفاع از رساله خود پرداختند و به پرسشهای هیأت داوران پاسخ دادند .

پس از پایان دفاع مشار الیه ، جلسه در ساعت **...** به عنوان تنفس و شور تعطیل شد

و سرانجام پس از بررسی ارزشهای رساله و شیوه کار ، هیأت داوران ، این رساله را با در نظر گرفتن

ماده ۲۶ آیین نامه شرایط دریافت درجه فوق لیسانس زبان و ادبیات عرب به اتفاق آراء با درجه **سیاسی** برابر **۱۹** تصویب کردند .

بدین ترتیب و با تصویب رساله مزبور ، آقای : **رضا محسنی الدین** به احراز درجه

فوق لیسانس زبان و ادبیات عربی نائل آمدند . آ

استاد راهنما: **عباس عرب** استاد مشاور: **دکتر عباس طالب ادب** استاد منتخب گروه: **...**
مدیر گروه زبان و ادبیات عربی
۱۲۷۷۷۱۱
۱۳۸۷/۸/۱۸

فرم چکیده پایان نامه تحصیلی (کارشناسی ارشد)

دفتر معاونت تحصیلات تکمیلی دانشگاه

نام خانوادگی دانشجو: محی الدین

نام: رضا

عنوان پایان نامه:

اوضاع ادبی صدر اسلام

استاد راهنما: جناب آقای دکتر عباس عرب   استاد مشاور: جناب آقای دکتر علی منتظمی

دانشکده: ادبیات   رشته: زبان و ادبیات عرب   گرایش:

تاریخ دفاع: ۱۸ / ۸ / ۷۷   تعداد صفحات: ۲۵۵

کلیدواژه‌ها: (واژه‌هایی که بیانگر موضوع‌های پایان نامه است)

چکیده "حداکثر ده سطر تایپ شود"

اثر حاضر ترجمه کتاب ارزشمند «الحياة الادبیة فی عصر صدر اسلام» تألیف: «دکتر محمد عبدالمنعم خفاجی» است که او ادبیات صدر اسلام را مورد بررسی قرار داده است. این کتاب شامل شش فصل می‌باشد که نگارنده در فصل اول به معرفی این عصر و مضمون کلی ادبیات اسلامی می‌پردازد و در ادامه تمدن اسلام و غرب را مورد مقایسه قرار می‌دهد. و فصل دوم را به قرآن اختصاص داده و دو جنبه بلاغت و اعجاز آن را مد نظر قرار می‌دهد. در فصل بعد پیامبر اسلام (ص) را بلیغ‌ترین و فصیح‌ترین اعراب معرفی نموده و نمونه‌هایی از گفتار ایشان را به عنوان شاهد مثال ذکر می‌کند. و فصل چهارم و پنجم را به ترتیب به نثر و نظم در صدر اسلام اختصاص داده و با آوردن شواهدی از نثر و نظم این دوره به نقد و بررسی آنها پرداخته و در زمینه نثر توجه خود را به خطابه و نویسندگی معطوف می‌دارد و در نظم تأثیر بسزای اسلام را در الفاظ و اسلوبهای شعری متذکر می‌شود. و بالاخره در آخرین فصل شرح حال حسان بن ثابت شاعر اسلام را آورده و به ارزیابی قصیده لامیه وی می‌پردازد.

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
الف - و	مقدمه ترجمه
۱	سرآغاز
۳	مقدمه مولف

فصل اول

۷	«مضمون ادبیات اسلامی»
۱۱	زندگی عربی در جاهلیت و اسلام
۱۳	رسالت اسلام
۱۸	تمدن اسلام
۲۷	تاثیر اسلام بر زندگی اعراب
۳۲	تاثیر اسلام بر زبان عربی

فصل دوم

۴۲	«قرآن کریم»
۴۳	مقدمه

۵۲	.....	نظم و اسلوب قرآن
۶۰	.....	بلاغت قرآن
۶۵	.....	اعجاز قرآن
۸۱	.....	تاثیر قرآن بر ادبیات عرب
۸۶	.....	سیمای ادبی قرآن

فصل سوم

۱۰۸	.....	«بلاغت پیامبر (ص)»
۱۰۹	.....	بلاغت پیامبر (ص)

فصل چهارم

۱۲۲	.....	«نثر در صدر اسلام»
۱۲۶	.....	خطابه اسلامی
۱۳۴	.....	نمونه‌هایی از خطابه اسلامی
		از جمله خطیبان و سخنوران صدر اسلام
۱۵۰	.....	«امام علی بن ابیطالب (ع) - زندگی او»
۱۶۸	.....	عصر طلایی خطابه
۱۷۱	.....	نویسندگی در صدر اسلام

فصل پنجم

۱۷۸	«شعر در صدر اسلام»
۱۹۲	شعرای شهرنشین و بادیه نشین
۱۹۵	توجه خلفاء به شعر
۱۹۹	نمونه‌هایی از شعر در عصر صدر اسلام
۲۱۰	هجویه حطیبه در مورد زبرقان
۲۱۲	وحدت ارگانیزم قصیده
۲۱۵	نقد و بررسی قصیده

فصل ششم

۲۲۰	«حسان شاعر اسلام»
۲۳۶	حسان بن ثابت و لامیه مشهور وی

«کتابنامه»

۲۴۷	فهرست منابع مولف
۲۴۷	منابع قدیمی
۲۴۹	منابع جدید
۲۵۱	منابع دیگر
۲۵۱	دیوانها
۲۵۳	منابع ترجمه و تحقیق

مقدمه ترجمه

ادبیات، آئینه اندیشه‌های بلند و زیبا و اقیانوس بی‌کران معانی لطیف و بدیع است و کسانی که بر ساحل آن قدم زنند، چشم اندازه‌های تازه، نگاهشان را خواهد نواخت و موج موج گوهر در دامان خواهند یافت.

ادبیات همواره در بستر خود هدفهایی را دنبال می‌کند که یکی از آنها بهره‌گیری از احساسات زیبا و گفته‌های لطیف و نوشته‌های ظریف در راه ارشاد به سعادت اجتماعی و اخلاق عمومی است؛ احساسات و عواطفی که از اعماق روانهای پاک و روشن می‌تراود و زشتی‌ها و زیبایی‌هایی را که در ظرف زمان و محیط اجتماعی رخ می‌دهد، باز می‌نماید. به گفته دیگر، ادبیات یکی از گونه‌های هنر است و شاعران و نویسندگان می‌کوشند، اندیشه‌ها و عواطف خویش را در قالب مناسبترین و زیباترین جملات و عبارات بیان کنند تا اثری هنری و ادبی خلق و تشنگان ادب را سیراب نمایند.

در این میان ادبیات عرب به خاطر گستردگی زبان عربی و پراکندگی و قدمت نژاد عرب، دایره‌ای بس وسیع و تاریخی ریشه‌دار و عمیق دارد و در هر عصری تحت تاثیر عوامل مختلف و متعددی قرار گرفته است. و در بین اعصار، عصر صدر اسلام بیشترین تأثیر را بر زبان عربی و زندگی ادبی اعراب داشته است، چرا که با مطالعه ادبیات این دوره در می‌یابیم که اسلام نه تنها سبب وحدت لهجه‌های زبان عربی و گسترش اغراض آن و دگرگون شدن الفاظ و شیوه‌های بیان شد، بلکه همانند تاثیر بر زندگی دینی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فکری اعراب، در زندگی ادبی آنها نیز مؤثر بوده است، و همگان بر این مسأله اذعان دارند که هر تحولی که در

ادبیات این دوره پدید آمده به یقین اولین سرچشمه آن قرآن کریم بوده که به تنهایی سرچشمه فرهنگ دینی، اجتماعی، فرهنگی و ادبی مسلمانان شمرده می‌شود.

آنچه در پیش رو دارید ترجمه و تحقیق کتاب ارزشمند «الحياة الادبية في عصر صدر الاسلام» از استاد نامی ادبیات عرب «دکتر محمد عبدالمنعم خفاجی» است که با علم و دانش فراوان و فکرو اندیشه عمیق به جستجو و کاوش پیرامون اوضاع ادبی صدر اسلام پرداخته و ادبیات این دوره را از زوایای مختلف مورد بررسی قرار داده است.

وی پس از مقدمه‌ای کوتاه درباره معرفی این عصر و مضمون کلی ادبیات اسلامی، رسالت اسلام را خاطر نشان کرده و به تمدن اسلام و مقایسه آن با تمدن غرب پرداخته و برتری تمدن اسلامی را بر تمدن غربی در همه جنبه‌ها یادآور شده است. و در ادامه ضمن توضیح اوضاع زندگی اعراب در عصر جاهلی و دوره اسلامی، تاثیر اسلام را در تمامی زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، مذهبی و سیاسی زندگی اعراب روشن ساخته است.

نویسنده سپس فصلی را به قرآن کریم اختصاص و دو جنبه بلاغت و اعجاز آن را مد نظر قرار داده و با آوردن آیات متعدد، قرآن را عالی‌ترین درجه بلاغت و اعجاز معرفی نموده است و نیز میزان تأثیر قرآن کریم را در الفاظ، معانی، شیوه‌ها و ... بیان می‌کند و در ادامه درباره سیمای ادبی قرآن کریم و تازگی آن بحث می‌کند.

استاد خفاجی فصلی را نیز به بلاغت پیامبر اکرم (ص) اختصاص می‌دهد و ضمن معرفی ایشان به عنوان بلیغ‌ترین و فصیح‌ترین فرد در گفتار و شیواترین و شگفت‌انگیزترین در اسلوب و حکمت، نمونه‌هایی از سخنان کوتاه ایشان را که به صورت ضرب‌المثل درآمده، ذکر می‌کند

و بلاغت و سیمای ادبی آنها را گوشزد می نماید.

دو فصل بعدی کتاب به نثر و نظم در صدر اسلام اختصاص دارد. نویسنده ابتدا به جایگاه نثر پرداخته و یکی از انواع نثر یعنی خطابه را مورد توجه قرار می دهد و اغراض و ویژگیهای خطابه اسلامی را متذکر و نمونه هایی از خطابه اسلامی چون: خطبه هایی از پیامبر (ص)، علی (ع) و ابوبکر، را یادآور می شود و به نقد و بررسی آنها می پردازد. و سپس به بررسی گونه ای دیگر از نثر یعنی کتابت و نویسندگی پرداخته و ضمن مقایسه آن با عصر جاهلی و عصر پیامبر (ص) و همچنین دوران خلفای راشدین انگیزه ها و ویژگیهای آن را ذکر می کند و نمونه هایی از نامه نگاری را نیز ارائه می دهد. در فصل مربوط به شعر، نویسنده ضمن یادآوری جایگاه والای آن در نفوس اعراب به تاثیر اسلام در الفاظ و شیوه های بیان اشعار اشاره می کند و موضع اسلام را در قبال شعر بیان می کند و یادآور می شود که خلفا نیز توجه خاصی به شعر داشته اند و حتی اشعار دیگران را مورد نقد و بررسی قرار داده و در مورد برتری هر کدام از آنها نظر خاص خود را مطرح کرده اند. نگارنده این فصل را نیز با ذکر نمونه هایی از اشعار شعرای این دوره خاتمه می دهد.

در آخرین فصل، شرح حال کامل شاعر اسلام، حسان بن ثابت، را آورده و با ذکر قصیده لامیه مشهور وی به نقد و بررسی آن می پردازد.

این کتاب با تلاش قابل تحسین او به صورت مجموعه ای که بخشی از اوضاع ادبی صدر اسلام را شامل می شود، درآمده و می تواند به عنوان یک منبع مورد توجه ادب دوستان قرار گیرد.

در مورد ترجمه و تحقیق این اثر اضافه می‌نماید که نه تنها در شهرستان محل سکونت بنده، حتی در استان کرمان کتابخانه قابل توجهی در زمینه ابیات عرب وجود ندارد، بنابراین در بدو امر جهت انتخاب موضوع پایان نامه تحصیلی به فکر ترجمه اثری در این زمینه افتادم تا حداقل نیاز کمتری برای مراجعه به چنین کتابخانه‌هایی باشد و پس از راهنمایی و موافقت اساتید بزرگوار، ترجمه کتاب حاضر از بین چندین کتاب مورد پذیرش قرار گرفت.

در آغاز اینگونه تصور می‌شد که کار ترجمه چندان دشوار نباشد، ولی وقتی پای به عرصه عمل گذاشتم متوجه شدم ترجمه کتابی ادبی - که حاوی اشعار زیادی نیز می‌باشد - دشوار و طاقت فرساست، چه ترجمه‌ای روان و دقیق که هم شیوایی زبان فارسی را داشته باشد و هم دقیق و منطبق بر جملات باشد و به ویژه پیدا کردن واژه‌های معادل در بعضی اوقات کاری بس دشوار، وقت گیر و خسته کننده است.

اما با تکیه به ایزد متعال و راهنمایهای ارزنده جناب آقای دکتر عرب کار ترجمه را شروع کردم و برای جلوگیری از هدر رفتن وقت و دفاع به موقع از پایان نامه دقیقاً یک هفته بعد از اتمام واحدهای درسی در بهمن ماه سال ۷۶ و با اختصاص دادن بیشترین ساعات شبانه روز - به طور میانگین ۱۴ الی ۱۶ ساعت - شروع به کار مداوم کردم و از همان ابتدا تا پایان کار بعد از هر ۳۰ صفحه ترجمه، به مشهد عزیمت می‌کردم و پس از رفع اشکال از راهنمایهای ارزشمند و تجربه‌های استاد بزرگوارم استفاده می‌نمودم.

در ترجمه این کتاب سعی شده است، ضمن فاصله نگرفتن از متن عربی کتاب و رعایت امانت، ترجمه نیز از شیوایی و روانی لازم برخوردار باشد که برای رسیدن به این هدف نه

چندان ساده، پس از آنکه هر فصل کتاب ترجمه می‌شد، بار دیگر بدون در نظر گرفتن متن عربی، آنرا مورد بررسی مجدد قرار می‌دادم تا شیوایی و زیبایی لازم را باز یابد.

در خلال ترجمه هرگاه با یک اصطلاح و واژه‌ای روبرو شده‌ام که در فارسی معادل و مترادف دقیق و شیوایی برای آن نبوده از همان اصطلاح عربی، که البته در فارسی نیز رایج است استفاده کرده‌ام تا جذابیت و ایجاز عبارات حفظ شود و در مواردی آن را در پاورقی توضیح داده‌ام که البته این موارد، اندک و بسان قطره در مقابل دریاست.

درباره اشعار اضافه می‌نماید که ضمن اعراب و شکل‌گذاری تمامی آنها تا حد امکان به دیوانهای در دسترس مراجعه نموده و ابیات با متن مطابقت داده شده و در صورت وجود اختلاف بین متن کتاب و دیوان، مورد اختلاف در پاورقی آمده است.

در مورد نام اشخاص و اماکن و شرح اصطلاحی، سعی شده است که در پاورقی کتاب به شکل اجمالی تا حد امکان با توجه به منابع معتبر برای خوانندگان، به معرفی برخی آنها پردازم تا آنها از شرح حال شاعران و نویسندگان و شاهکارهای مشهورشان و نیز موقعیت جغرافیایی اماکن آشنایی مختصری پیدا کنند. و در همین جا لازم است این نکته را خاطر نشان کرد که چون تعداد پاورقی‌های نویسنده کتاب در مقابل پاورقی‌های افزوده شده، بسیار کمتر بوده، آنها را با علامت (-ن) مشخص کرده‌ام.

اقرار می‌کنم که این ترجمه بدون کاستی و نقص نمی‌باشد، همچنان که هر اثری در ابتدای امر به کمال نرسیده و نیاز به راهنمایی و ارشاد و انتقاد دارد. و امیدوارم اساتید بزرگوار و دانش پژوهان عزیز با نظرات مؤثر خویش این حقیر را در رفع آنها یاری نمایند.

در خاتمه باید متذکر شوم که خداوند بزرگ بر بندگان خود الطاف و نعمتهای مادی و معنوی بیشماری عطا فرموده است که یکی از آنها آشنایی و همنشینی با استادان فاضل و تلمذ از محضر آنان است. بنابراین پروردگار جهانیان را سپاس می‌گویم که موجبات شاگردی استادانی را برایم فراهم کرد که اسوه علم و تقوا و فضیلتند. و برخود فرض می‌دانم که از استادان بزرگوار و دوست داشتنی جناب آقای دکتر منتظمی و جناب آقای دکتر فاضلی و جناب آقای دکتر اسداللهی که چه در این دوره و چه در دوره کارشناسی از دریای علمشان بهره‌مند شده‌ام کمال تشکر نمایم و نیز از راهنماییهای ارزشمند جناب آقای دکتر عرب که با کمال تواضع در تمام مراحل این کار مرا یاری داده‌اند صمیمانه قدردانی می‌کنم و همچنین از دیگر اساتید محترم گروه ادبیات عرب دانشکده که در طول دوران تحصیل و مراحل مختلف این کار، ارشادها و مساعدتهای خالصانه خویش را از این حقیر دریغ نداشتند تشکر می‌نمایم.

کرمان - رضامحی الدین